

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת נח, תשס"ט
מספר 781מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

חטא דור הפלגה

חטאו של דור המבול והדורות שקדמו לו, שבגללו הביא ה' את המבול והשמיד את כל היקום, היה החמס אשר בידיהם: "כִּי-מַלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם" (ו:יג). זהו החטא הרשמי – אי צדק חברתי משווע, כלל-עולמי, שהביא בעקבותיו את השמדת העולם כולו, מלבד נח ומשפחתו שניצלו. מקרה דומה מוצאים במהפכת סדום ועמורה: שוב אי צדק חברתי משווע, אלא ששם מדובר בעניין מקומי שלא התפשט מעבר לגבולות המדינה, ועל כן העונש היה הפיכת הערים הללו בלבד ולא כל הארץ. וגם בסדום יש יוצא מן הכלל אחד – לוט. אולי תפקידו של הניצול בשני המקרים לספר את הסיפור או לשמש עדות לנכונותו.

לא כן במעשה דור הפלגה. כאן לא מדובר בחמס וברשע כל שהוא, אלא להפך: אחדות מושלמת ונכונות לשיתוף ועזרה לזולת: "וַיְהִי כָל-הָאָרֶץ שְׂפֵה אֶחָת וּדְבָרִים אֶחָדִים" (יא:א). הם רצו לשמר ולזכור את אחדותם גם כאשר בצוק העתים יהיה עליהם להתרחק מן המרכז, "פֶּן-נִפּוּץ עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ" (יא:ד). המגדל הגבוה מעל סביבתו יזכיר להם תמיד את מקורם ואת השתייכותם הקיבוצית. אלא שמעשה בניית המגדל לא מצא חן בעיני ה', שראה בו התחלה לפעילות משותפת שסופה עלול להיות חמור, ועל כן הענישם על ידי שבלל את שפתם; בלבד אותם לשפות ולשונות רבות והפיצם על פני כל הארץ.

השאלה המתבקשת היא מה היה חטאם של דור הפלגה. אם היה זה חטא קל, מדוע נדרשה שוב התערבות אלוהית? ואם הוא היה חטא חמור, מדוע עונש כזה של פיזור ופירוד? האין האחדות טובה מזה? וכך מנסח את הבעיה הר"ן בדרשותיו: "כי אלה האנשים מה עשו מה פשעם ומה חטאתם. אם רצו להיות כאיש אחד חברים, היה ראוי להיות להם בזה שכר טוב". ובלשונו של אברבנאל (בפירושו לבר' עמ' קעד):

עניין דור הפלגה נבוכו בו המפרשים חדשים גם ישנים לדעת מה פשעם ומה חטאתם שבעבורו נתחייבו לעונש ההוא מבלבול הלשונות ופיזור הארצות ואיך היה מתייחס אותו העונש לאותו המרי. רמב"ן מפרש את חטאם כמרידה בא-ל וחזרה על חטאו של אדם הראשון (בר' יא:ב):

ואנשי הפלגה על דברי רבותינו מורדים בבוראם. ורודפי הפשט (ראב"ע ורד"ק), אומרים שלא היה דעתם אלא שיהיו יחד מחוברים כי הגיד הכתוב דעתם 'פן נפוץ', ולא ספר עליהם ענין אחר. ואם כדבריהם יהיו טיפשים, כי איך תהיה עיר אחת ומגדל אחד מספיק לכל בני העולם, או שמא היו חושבים שלא יפרו ושלא ירבו, וזרע רשעים יכרת. אבל היודע פירוש שם, יבין כוונתם ממה שאמרו 'ונעשה לנו שם', וידע כמה השיעור שיזמו במגדל לעשותו, ויבין כל העניין, כי חשבו מחשבה רעה, והעונש שבא עליהם להפרידם בלשונות ובארצות מדה כנגד מדה, כי היו קוצצים בנטיעות והנה חטאם דומה לחטא אביהם... והסתכל כי בכל עניין המבול הזכיר "א-להים", ובכל ענין הפלגה הזכיר השם המיוחד, כי המבול בעבור השחתת הארץ, והפלגה בעבור שקצו בנטיעות, והנם ענושים בשמו הגדול, וזה טעם הירידה, וכן במדת סדום, והמשכיל יבין.

לפי הרמב"ן, חטא דור הפלגה חמור משל דור המבול, שכן אנשי דור המבול חטאו חטאים מוסריים, ואילו דור הפלגה חטא בחטא האמונה והכפירה, קיצץ בנטיעות – כפירה מוחלטת בא-ל. על כן גם עונשם היה קשה יותר. הפרדת העמים והלשונות לדברי רמב"ן היא מידה כנגד מידה: הם רצו לעשות הפרדת רשויות בא-לוהות, ועונשם שה' הפרידם אלו מעל אלו.

ספורנו ממשיך קו זה של הרמב"ן בלי להכניס טרמינולוגיה קבלית כפי שנהג הרמב"ן, וגם הוא סובר שחטא דור הפלגה היה המרידה ה' והחלפתו בעבודה זרה, באל שיעמוד בראש המגדל שבנו (בר' יא:ד):

'וּמַגְדֵּל וְרָאשׁוּ בְשֵׁמִים וְנִעְשָׂה-לָנוּ' נעשה שם שתהיה במגדל ויצא בכל המין האנושי שם גובה מקומה וגודל עירה באופן שתחשב אלוהי האלוהים אצל כל בני האדם ואליה ידרשו כולם. והכוונה בזה היתה שהמלך על אותה העיר ימלוך על כל המין האנושי בהיות שם דרישת כלם.

רד"ק מבאר את תכנית דור הפלגה ברצונם להישאר מאוחדים. מטרת המגדל להזכיר לכל אלה שבעקבות עבודתם – אם כרוצים אם כסוחרים, נודדים למרחקים, שתמיד יזכרו את מקורם ויחזרו לשם. המגדל אמור להיות להם מגדלור, אות וסימן מהיכן יצאו ולהיכן יחזרו. חטאם, לדעת רד"ק, הוא שינוי התכנון האלוקי של התפשטות החברה האנושית. על פי תכנית זו כל הארץ צריכה להיות מיושבת, והתפשטות האוכלוסייה צריכה להיות בדרך הטבע ממזרח למערב. אנשי אותו הדור לא התמידו במהלך זה אלא קבעו להישאר באותו מקום ולעשותו למרכזם כדי שלא יתרחקו ממנו. אמנם זהו חטא קטן ולא חשוב כל כך, אולם התורה כבר אומרת "וזה החלם לעשות" – דהיינו זאת רק ההתחלה, ומי יודע לאן הם יכולים להגיע במחשבות כאלה, כאשר כולם מסכימים ומאוחדים. לכן בלבד ה' את לשונותיהם כבר בהתחלה, והפיצם כדי שלא יתאגדו ויתחברו יתר על המידה.

הר"ן מציע בדרשותיו הסבר שפיזור לרשעים טוב להם וטוב לעולם, הן בנושא דתי הן בנושא חברתי. הכינוס והאחדות כשלעצמם רעים, אם המתכנסים רעים במהותם, כיוון שבסופו של דבר הם יעשו רע, וכל דעה, אפילו שקרית, תתפוס לה אחיזה, וכולם יקבלו אותה ולא יוכלו לדעת מהי האמת ולא יוכלו להינצל מדעות שקריות. על כן הקדים הקב"ה ופיזרם כדי שלא יוכלו להתאחד. לזה נוסף שהיו עובדי עבודה זרה ומאוחדים בעבודה זו, ולא ייתכן שמישהו יחשוב שלא כמותם. אבל במצב של פיזור ומחלוקת יש מקום לבעלי דעות אחרות לנסות ולשכנע באמיתות דעותיהם. יחידים אלה יכולים לעבור ממקום שאינו מאפשר להם להאמין באמונותיהם למקום אחר שיאפשר להם להחזיק באמונתם. לדוגמה מביא הר"ן את עם ישראל (דרשות הר"ן דרוש ראשון):

ואין ספק שאותם צדיקים שהיו יחידים בדורות ההם היה להם חלוק האומות והמשלות לטוב ולתועלת, כי כאשר תצר להם האומה באיזה מלכות, ישוטטו אל ארץ אחרת שיוכלו שם לעבוד הש"י כרצונם, כאשר קרה לנו בגלותנו היום, כי כאשר נתחדש שמד בארץ ישמעאל ינוסו פליטיהם אל ארץ אדום, ומאדום לישמעאל, וזה אצלנו מחיה מעט בעת צרותינו ועבודתנו.

לדעת ר' יצחק עראמה (עקידת יצחק שער יד), טעותם הייתה שהורידו עצמם במדרגה אחת, דהיינו לעסוק בעניינים המוסריים ולא בעניינים השכליים. לכן הם החלו בונים עיר, שהיא יסוד חברתי ולא השכלתי, ומטרתם הייתה להגיע לשמים – לכוכבים ולמזלות, ולא למה שמעבר לזה, דהיינו להשכיל את הא-ל:

סוף דבר, שיעורו ופירושו, ותהי להם בקשת המפורסמות מקום המושכלות והשכל העיוני היה להם מקום השכל המעש, והוא מה שנאמר ויאמרו 'הבה נבנה לנו עיר ומגדל' כו'. כי ראו שעקר שלמותם הוא בהיותם בוני עיר גדולה, ובה יתקיים הקבוץ המדיני והשלמתו, כמו שראה קין זה הענין עצמו 'ויהי בונה עיר' (בר' ד'), כי חשבו שהמעשה הוא יצרם ויקריבם לשמים במעלה, כי כמו הם יעינו תמיד בסדור אלו הנמצאים והשלמת פעולותיהם בכל מה שקצרה בו יד סדור הגרם השמימי להשלימו.

בהשפעת סיפור גן עדן, כותב עראמה, הם החליטו להתעסק רק בעץ הדעת ולא בעץ החיים. כזכור, האכילה מעץ הדעת הורידה את האדם ממדרגתו והוא גורש מגן עדן. ירידה זו הביאה להתדרדרות המין האנושי עד למבול. אנשי דור הפלגה אחרי המבול לא ראו כל צורך להתעלות חזרה למדרגתו המקורית של המין האנושי והסתפקו במדרגה הנמוכה שבה הם נתונים:

יאמר, שהם לא חטאו במה שחשבו זה אלא במה שישבו שם וראו זה העסק תכלית לעצמו, ולא שמוהו דרך אל תכלית גדול ממנו, שהוא עסק ההצלחה הנפשית, כי האחד נתלה בעץ הדעת והמעולה ממנו בעץ החיים, ובכנים אל שם ואל הבל או אל שם ויפת, כמו שאמרנו. ולזה אמרו חכמינו ז"ל בנוסעם מקדם מקדמונו של עולם. יצא, כי בזה הסיחו דעתם מהסבה הראשונה יתברך שמו, ולא הגיעו עדיו בעיונם, אבל עלו אצל הגרמים השמימיים ושם עמדו, ולקחו מהם ראייה.

גם ר' יצחק קארו רואה בבעיית דור הפלגה בעיה עתידית ולא בעיה קיימת. קארו מסביר שאחדות זו, שהיא אחדות חברתית וגם אחדות דתית, לא תאפשר את השתלבותו של עם ישראל במרחב הדתי והחברתי. עם ישראל אשר אמור לעבוד את ה' על פי תורת ישראל לא יוכל לפרוץ את מחסום האחדות הזאת ויצטרך גם הוא לעבוד עבודה זרה כשאר העמים המאוחדים. לכן ראתה החכמה האלוקית לפרוץ כבר עכשיו את המחסום הזה וליצור את הפילוג החברתי שבעקבותיו יבוא פילוג דתי שיאפשר לעם ישראל להשתחל בין העמים ולהתפתח על פי תורתו הוא. ונאמר בתולדות יצחק (יא, ז):

אבל דור הפלגה בדרך הפשט לא היתה כוונתם רעה... אלא שראה הש"י שאי אפשר לישראל לעבוד את ה', שכלם עובדי ע"ז, ובהיותם נפוצים יהיו מלכים רבים זה מגרש זה מקבל, וזה מורה לשון וזה החילם לעשות וגו', כלומר ההתחלה אינה רעה, אבל מעתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו בעניין אמונתם.

אברבנאל, כמו רמב"ן לפניו, רואה בחטא דור הפלגה המשך לחטא אדם הראשון, אלא שאין הוא סובר בכיוון הקבלי של קיצוץ בנטיעות אלא דווקא בכיוון הרציונלי. לדעתו, חטא אדם הראשון הוא שלא המשיך את דרך החיים הטבעיים שלשמים נברא, אלא חיפש מקורות אחרים מלאכותיים לחייו. בדרכו של אדם הלך גם קין בנו שעזב את חיי העיון, החיים הטבעיים לאדם, ושקע בעבודת האדמה, ואילו הבל היה רועה צאן, שהוא סוג פרנסה המאפשר התבוננות ועיון. גם בני דור הפלגה סטו מן הדרך הטבעית שבה היו וחיפשו דרך

מלאכותית מעשית ולכן החלו לבנות את העיר. הדגש אצל אברבנאל הוא במלאכת הבנייה, שמשמעה חיפוש דרך חיים אחרת מזאת שלה הם נועדו, ואין חשיבות רבה לתוצאותיה (אברבנאל לבראשית עמ' קעו):
 כמו שבני קין הדיחו כל בני עולם קודם המבול לרדוף אחרי המלאכות המותרות והתאוות המגוננות והחמס והגזל ובעבורם בא המבול. ככה חס ובניו הסיתו לכל באי עולם בבניין העיר והמגדל ובעבורם נתחייבו בלבול לשון ופלגה והפצה על פני כל הארץ.

לדעת רבי אליעזר אשכנזי, טעותם של בני דור הפלגה הייתה טעות פילוסופית בשאלת בריאת העולם. לפני דור המבול רווחה ההנחה הפילוסופית שהעולם קדמון, לכן אין השגחה, ובשל כך יכלו לחמוס ולעשוק, עד כי מלאה הארץ חמס. המבול לימד אותם לדעת שיש השגחה, ולכן אין העולם קדמון. לאחר המבול האמינו שיש בורא לעולם, אלא שבראו יש מִישׁ ולא יש מאין, ולכן החליטו לבנות את העיר, אבל כבר האמינו שיש השגחה. לכן עונשם לא היה חמור כמו בדור המבול.

ר' יצחק בן אריו בספרו "תנחומות א-ל" (סלוניקי של"ח [ירושלים 2000] דרוש שני לפרשת נח) רואה בכל הסיפור הזה משל ולא מאורע היסטורי. הסיפור מתאר, לדעתו, את המעבר מן האמונה לחקירה הפילוסופית. אנשי אותו הדור החלו לחקור בנושאים פילוסופיים וביטלו את האמונה. השפה המשותפת שהייתה להם ותחום ההתעניינות המשותף הם שהביאו אותם לזנוח את האמונה ולהיכנס בחקירה הפילוסופית. עונשם היה פיזור הדעות, שכן בחקירה המאוחדת יכולים היו להגיע בקלות גם לכפירה.

ר' שלמה לבית הלוי מסביר את חטאם של אנשי דור הפלגה במה שחשבו לעזוב את הנהגתו של הא-ל בעולם ולהסתמך על הנהגת כוכבי השמים והמזלות והכישופים. בבניית העיר רצו לומר שאינם סומכים על הנהגה האלוקית אלא לוקחים את ענייניהם בידיהם (דברי שלמה, דף עא ע"א):
 הכוונה שלא היו רוצים להיותם משועבדים לממשלת ונהגת העליונים וחשבו יכולת בחריצות התחתונים להנצל מזה העול.

המגדל רומז כלפי מעלה כדי להשפיע על מערכת הכוכבים שלפי אמונתם הייתה הגורם למי המבול ויכולה להביא עליהם מבול נוסף. גם ר' שמואל יפה אשכנזי מסביר את בניית המגדל כדרך להורדת שפע הכוכבים והמזלות, וכך נתגלתה דעתם האמיתית שהיא החלפת אמונתם בא-ל באמונה בכוכבים ומזלות (יפה עיניים דף ב ע"ב):

אמנם המגדל היה להם להורדת שפע המזלות כענין הטלסמאות שהם עשויים בעתים ידועים בצמחי הכוכבים וכיוצא. וז"א 'וראשו בשמים' כלומר עיקרו על פי סדר מערכות השמימיים.

דעה מעניינת מעלה ר' אליהו הכהן האתמרי בספרו "עיני העדה". לדבריו, מטרת המגדל הייתה דווקא התקרבות לא-ל. דור הפלגה היו מכת הכופרים הסוברים שהא-ל משגיח רק בעולמות העליונים ואינו משגיח בעולם התחתון בגלל הריחוק של עולם זה ממנו. אין הם כופרים באופן כללי בהשגחת הבורא בעולם אלא בהשגחתו בעולם התחתון. מטרת בניית העיר והמגדל הייתה להתקרב אליו, דהיינו להיות חלק מן העליונים ועל ידי זה ליצור את המצב שהא-ל ישגיח גם עליהם (עיני העדה דף יד ע"א). האתמרי משלב כאן את ענייני הכישוף והטלסמאות ואומר שזאת הסיבה שבנו את העיר והמגדל בבקעה, כיוון שהבקעה מוכנה לכישופים יותר מן ההר. לכן התחילו את הבנייה בבקעה כדי שיהיו מוכנים כבר להפעיל כישופים בשעת הצורך.

העונש בהפצתם ובהריסת המגדל עוד קודם שהספיקו להגיע לגובה מתאים נועד לסתור את המחשבה על השגחה אלוקית מוגבלת, עוד בתחילתה. הפצתם והריסת המגדל כשהוא עדיין נמוך משמעם שהא-ל משגיח על בני אדם בעולם התחתון ומתערב כפי הצורך. אילו בנו את המגדל לגובה ורק אחר כך היה הא-ל מתערב, היה אפשר לומר שמחשבתם הוכחה כצודקת; הלוא הא-ל התערב רק כאשר הגיעו לשמים ולא כשעדיין היו למטה בארץ, לכן ה' אומר 'הבא נרדה' – למטה, בעולם התחתון, מקום שלסברתם איני משגיח, ושם אפעיל את העונשים.

פרופ' שאול רגב

החוג הרב תחומי ביהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>